

UOT 378.02

ŞƏFİQƏ NƏCƏFOVA*

XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ TƏRCÜMƏNİN ROLU

Məqalədə xarici dilin tədrisində tərcümənin rolu araşdırılmışdır. Müəllif tərcüməyə xarici dilin tədrisi prosesində müraciət olunan təlim vasitələrindən biri kimi yanaşmış, onun əhəmiyyətini təhlil etməyə çalışmışdır. Qeyd olunmuşdur ki, tərcüməyə təlimin zəruri elementi kimi yanaşmaq lazımdır. Təlim prosesində xarici dilin mənimsənilməsinin səviyyəsini yüksəltmək üçün müəllim zəruri olan kommunikativ mühit və situasiya yaratmalı, tələbələri tərcümə tapşırıqları ilə təmin etməlidir.

Açar sözlər: xarici dil, tədris, təlim, tapşırıq, tərcümə, metod

Giriş. Xarici dilin tədrisi ilə bağlı nəzəri və praktik məsələlərin həlli zərurəti müxtəlif zamanlarda bir çox tədqiqatları predmetinə çevrilmişdir. Xarici dillərinin tədrisinin aktual məsələləri psixolinqvistik, koqnitiv dilçilik, linqvokuluroloji, kompüter texnologiyaları baxımından artıq tədqiq edilmişdir.

Çağdaş dövrdə, cəmiyyətin inkişafının müasir mərhələsində və xüsusilə də qloballaşma dövründə xarici dil bilmək mütləq bir zərurətdir, çünki beynəlxalq səviyyədə kommunikasiya yaradılması və ünsiyyətin formalaşdırılması cəmiyyətin bütün sahələrində məlumat mübadiləsini təmin edir. Məhz bu səbəbdən ali məktəblərdə xarici dil tədrisinin ən təsirli metodlarının axtarışı və seçilməsinə getdikcə daha çox diqqət yetirilir, bu cəhət orta məktəbə də şamil edilir, çünki bu mərhələdə xarici dilin kommunikativ səriştəsinə yiyələnmə bacarıqları formalaşır və inkişaf etdirilir.

Xarici dil tədrisinin çox sayda metodları ilə yanaşı, son dövrlər bir sıra yeni metod və üsullar formalaşmışdır. İstər köhnə, istər yeni metodlar içərisində *tərcümə* metodunun özünəməxsus yeri və əhəmiyyəti vardır. Təsadüfi deyil ki, tərcümə metodu baza metod adlandırılır. Tərcümə metodunda isə yazılı tərcümə daha çox diqqəti cəlb edir. Yazılı tərcümə metodunu qarışıq nitq fəaliyyəti kimi qəbul etmək lazımdır. Bu da həmin metodda fəaliyyətin hər iki mərhələsinin mövcudluğu ilə əlaqədardır. Birinci mərhələ reseptiv, yəni qəbul mərhələsi adlanır ki, bu zaman xarici dilin istər monoloq, istərsə də dialoq şəklində qavranılması baş verir. İkinci mərhələ isə produktiv, yəni məhsuldar mərhələ adlanır ki, burada nitq yazılı formada qurulur.

Hər hansı bir dildən, məsələn ingilis dilindən mətn tərcüməsi zamanı hər iki dilin – həm tərcümə olunan, həm də baza dilin qrammatik quruluşu və leksik tərkibi nəzərə alınmalıdır. Tərcümə üçün həm də leksik vahidlərin düzgün seçilməsini təmin edən müxtəlif mətn üsullarını (danışqı, publisistik, bədii, rəsmi-ışgüzar, elmi) bilmək lazımdır.

İngilis dili dərslərində yazılı tərcümədən istifadə edərkən müəllim təkcə xarici dildə deyil, həm də ana dilində qrammatik və leksik vərdişlərin inkişafına və hazırlanmasına şərait yaradır. təkən verir. Tərcümə tapşırıqları tələbələrin söz ehtiyatını artırmağa, orijinal və uyğunlaşdırılmış mətnləri başa düşmə səviyyəsini yüksəltməyə kömək edir. Tərcümə metodu auditoriyada tətbiq oluna bilər, eləcə də sinifdənkənar iş formalarından biri kimi tətbiq oluna bilər. Bunun ən bariz nümunəsi isə tərcümə dərnəklərinin fəaliyyətidir.

Göründüyü kimi, tərcümə metodu yazı bacarıq və qabiliyyətlərinin inkişafına, söz ehtiyatının zənginləşdirilməsinə, leksik və qrammatik bacarıqların inkişafına şərait yaradır. Tərcümə fəaliyyətinin düzgün təşkili və xarici dildən tərcümənin xüsusiyyətləri xarici dilin

tədrisində müsbət nəticələrin əldə olunmasına kömək edir.

Dilçi alimlərin çoxsaylı tədqiqatları milli dildə danışan tələbə auditoriyasına ingilis dilini öyrətmə təcrübəsinə ikidilli tapşırıqların daxil edilməsinin zəruriliyini göstərir, çünki bu yaş kateqoriyasında məntiqə əsaslanaraq xarici dilin şüurlu mənimsənilməsi və yeni məlumatların sistemləşdirilməsi baş verir.

İkidilli tapşırıqlar həm xarici dilin tədrisi prosesində, həm də materialın dərinlən başa düşülməsinə və mənimsənilməsinə nəzarət prosesində təsirli olur. İkidilli tapşırıq və çalışmaların əsas növü isə xarici dil dərslərində tədris vasitəsi funksiyasını yerinə yetirən və bütün növ aktiv nitq fəaliyyətinin inkişafına kömək edən *tərcümə* hesab olunur. Tərcümə tapşırıqları isə bir sıra cəhətlərinə görə fərqlənir və buna uyğun olaraq təsnif edilir. Bu təsnifat kriteriləri isə tələbələrin gələcək peşəsinə, ana və xarici dilləri bilmə səviyyəsinə uyğun olaraq dəyişir.

İngilis dilini bilmə qabiliyyətinin ilkin səviyyəsində olan ana dilli tələbələr üçün nəzərdə tutulan bir sıra tərcümə tapşırıqları yaradılmışdır. Təlim mühitində belə tələbələri adətən beginners və ya false beginners adlandırırlar.

Bu səviyyə tələbələri üçün əsas çətinlik doğma ana dili ilə xarici ingilis dili arasında izomorfizmin olmamasının gerçəkləşməsi və qəbul edilməsidir. Özünü xarici dildə ifadə etmək lazım gəldikdə, düşüncənin ana dilində formalaşdığı təqdirdə düşüncəni xarici dilin sintaktik, semantik, üslubi və etnomədəni modelinə uyğunlaşdırmaq tamamilə yalnızdır. Bu məsələdə əlavə çətilikləri həm də ingilis dilinin bütün leksik və qrammatik söz səviyyələrində müşahidə olunan omonimiya, polisemiya, geniş sinonimiya kimi xüsusiyyətlərindən qaynaqlanır.

Xarici dilin tədrisi praktikasına tərcümə tapşırıqlarının salınmasının linqvistin yönündən başqa bir kulturoloji aspekti də vardır. Çünki hər hansı bir xarici dilin tədrisində mədəni-kulturoloji kontekst hər zaman mövcud olur. Bütün hallarda xarici dilin tədrisi üçün dil materialının seçimində bir sıra prinsiplər nəzərə alınmalıdır. Bu prinsipləri bu şəkildə ümumiləşdirmək olar:

- seçilən dil materialı təlim prosesinin məqsədlərinə uyğun olmalıdır;
- bu uyğunluq çox zaman tematik səciyyə dəşməlidir;
- materialın mənimsənilməsi prosesi sadədən mürəkkəbə doğru getməlidir;
- təlim prosesində mütləq şəkildə illüstrativ materialdan istifadə olunmalıdır;
- ana dili ilə təlim edilən xarici dilə dair müqayisələr aparılmalıdır;
- müqayisə prosesində əyani vəsaitlərdən istifadə məqbuldur;
- vaxtaşırı təqdimatlar keçirilməlidir və s.

Xarici dilin tədrisi prosesində uzun illərin təcrübəsi alimlərə belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, tərcümənin effektivliyini müəyyən ardıcılıqla izləsinlər. Bu zaman tədris prosesindəki tərcümə tapşırıqlarını bu ardıcılıqla düzmək mümkündür:

Əvvəla, ana dili ilə tədris olunan xarici dilin morfoloji quruluşlarını, ifadələrini, sintaktik modellərini və qrammatik formalarını müqayisə etmək üçün tapşırıqlar; xarici dil mətninin daxilində bir sözün və ya söz birləşməsinin tərcümə etmək bacarığının inkafına yönəldilmiş tapşırıqlar; sinonimik cərgədən lazımı variantı seçmək bacarığının formalaşdırma tapşırıqlar; mətnin xarici dildən ana dilinə və əksinə tərcüməsi zamanı buraxılan linqvistik səhv və ya qeyri-dəqiqliyi müəyyənləşdirmək üçün tapşırıqlar; ana dilindən xarici dilə keçid üçün tapşırıqlar; həqiqi peşəkar fəaliyyətə mümkün qədər yaxın situasiyaların yaradılması və bu zaman xarici dildən istifadə üçün praktiki bacarıqların yaradılmasına yönəldilmiş tapşırıqlar və s.

Xarici dilə tam yiyələnmək üçün üçün peşəkar terminologiya biliklərinin mövcudluğu kifayət etmir. Xarici dilin tədrisində zərurə və məcburi komponentlərdən biri bədii-əbədi materiallarla və videomateriallarla işləmək lazımdır. Çünki yalnız bu zaman nəzəri cəhətdən mənimsənilmiş bilik və bacarıqların effektivliyini müşahidə etmək mümkündür.

Xarici dilin tədrisi prosesində tərcümədən istifadənin bəzi problemləri də yaranır. Bu zaman tərcümə ilə əlaqədar ortaya çıxan problemlər kommunikativ-funksional yanaşma nöqtəyi-nəzərindən həll edilməlidir. Yəni hər hansı bir tərcümə prosesin getdiyi mühit (auditoriya, küçə, iclas və s.), tərcümə mövzusu və tərcüməçinin səviyyəsi baxımından qiymətləndirilməlidir. Tərcüməşünaslıqda kommunikativ-funksional yanaşma əvvəllər mövcud olan tekstoloji yanaşmaya alternativ olaraq yaradılmışdır. Bu yanaşmanın formalaşdırılmasını labüd edən isə konkret kommunikativ situasiyanın nəzərə alınmasıdır. Yəni tərcümə səviyyəsinə görə prosesin baş verdiyi konkret bir kommunikativ situasiyanın tələblərinə cavab verməlidir [1]. Xarici dilin tədrisi prosesində tərcüməyə kommunikativ-funksional yanaşma onu tədris prosesinin əsas elementinə çevirir. Tədris prosesində suni çəkildə kommunikativ situasiya modelləşdirilir və zəruri dil materialları cəlb olunur. Müvafiq olaraq, dərs prosesində tərcümə zamanı müəllim tələbədən yüksək səviyyəli və bütün tələblərə cavab verən, orijinal tərcümə mətni gözləməməlidir. Xarici dilin tədrisi prosesi həm struktur, həm semantik, həm də üslubi cəhətdən tərcümə olunan mətnə ekvivalent sayılacaq yüksək səviyyəli tərcüməni qarşısına məqsəd qoymamalıdır. Çünki tədris prosesindəki tərcümə orijinal mətnin bütün komponentlərini tərcümə etmək məqsədi daşır. Ümumiyyətlə, tərcümə hər zaman bir mətnin tərcüməsi kimi deyil, yalnız başqa bir dildə yazışmaların bir dildə olan vahidləri (sözlər, söz birləşmələri, cümlələr) üçün bir seçim olaraq qəbul edilir. Bu seçim tələbə və ya müəllim tərəfindən tərcümə lüğətinə və ya kontekstə uyğun olaraq əvvəlcədən yaddaşda olan leksik bazanın yada salınması və düzgün seçilməsi üçün nəzərdə tutulur. Bu həm də ona görə edilir ki, tərcümənin tədris prosesinə tətbiqi tələbəyə öyrənilən materialın leksik və qrammatik mənalarnı tam anlamaq və qavramaq imkanı verir.

Təhsil prosesinin tərcümə tapşırıqları ilə təmin edilməsi, ilk növbədə, bu tapşırıqları təkbəşinə hazırlamaq məcburiyyətində qalan müəllimlərin işini rahatlaşdırmağa yönəlmişdir. Tərcümə tapşırıqları sisteminin əksəriyyəti tədris materiallarının ehtiyat komponenti kimi qəbul edilə bilər, müəllim bununla əlaqəli problemi tərcümə yolu ilə həll etmək lazım olduqda müraciət edir və ya dərstdəki fərdi tapşırıqlar üçün əlavə material kimi qəbul edilə bilər. İkincisi, hazırlanan tapşırıq materialları əsasən iki istiqamətdə - “Xarici dilə tərcümə et” və ya “Xarici dildən tərcümə et” – olmalıdır. Nəhayət, tapşırıqların vahid bir mərkəzdə hazırlanması və hamı üçün nəzərdə tutulması systemsizliyi aradan qaldırmağa kömək edəcəkdir [2, s. 57-58],

Təhsil prosesinin dillərarası tərcümə üçün tapşırıqları özündə cəmləşdirən metodiki materiallar ilə təmin edilməsi, əlbəttə ki, xarici dilin tədrisinə müsbət təsir göstərəcəkdir. Tərcüməsiz təhsil bu gün bir çox tələbənin tapşırıqların mətnlərini

Proqramlar vasitəsilə asan yolla etməsinə gətirib çıxarır ki, bu da təbii olaraq təlimin səviyyəsini çox aşağı salır.

Hətta xarici dildə ünsiyyət bacarıqlarını yüksək səviyyədə formalaşan və müstəqil olaraq xarici dildə səriştəli nitq formalaşdın tələbələr üçün də, dil materialının semantikasi ilə işləmək nitq fəaliyyətinin son dərəcə vacib mərhələsi olaraq qalır. Əks təqdirdə, yaxşı formalaşmış ünsiyyət bacarıqlarını nümayiş etdirərkən, tələbələr çox vaxt bir sıra leksik vahidlərin mənalari haqqında yalnız təxmini bir təsəvvürə sahibdirlər, sinonim sıraları ayıra bilmirlirlər və xarici dildəki mətnlərin məzmununu təhrif edirlər.

Nəticə. Beləliklə, *beginners* və *false beginners* səviyyəsində anadilli tələbə qruplarında ingilis dilinin effektiv tədrisi üçün mədəni fərqlər və reallıqlar nəzərə alınmaqla müxtəlif hazırlıq və ikidilli məşqlər daxil olmaqla hərtərəfli tədris metodikasına ehtiyac vardır.

ƏDƏBİYYAT

1. Adilov M., Verdiyeva Z., Ağayeva F. Dil işarəsi./Dilçilik problemləri. Bakı: Elm, 2019, s. 98-115 1.
2. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода. — Москва: ЛИБ- РОКОМ, — 2009. — 165 с.
3. Вепрева Т.Б. Обучение профессионально-ориентированной иноязычной лексике студентов неязыковых специальностей на основе интегрированного курса : дисс. ... канд. педагог. наук. — СПб, 2012. — 182 с.
4. Hacıyeva A. English lexicology. Baku: Elm və təhsil, 2011.

**Sumqayıt Dövlət Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: shafiganajafova@mail.ru*

Shafiga Najafova

THE ROLE OF TRANSLATION IN THE TEACHING OF THE FOREIGN LANGUAGE

In the article the role of translation in the teaching of the foreign language is investigated. The author approaches the translation as one of the tools used in the teaching process of the foreign language and tries to analyze its importance. It is noted that translation should be treated as a necessary element of training. In order to raise the level of mastering of the foreign language in the learning process, the teacher must create the necessary communicative environment and situation, provide students with translation tasks.

Keywords: *foreign language, teaching, training, exercise, translation, method*

Шафига Наджафова

РОЛЬ ПЕРЕВОДА В ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

В статье исследуется роль перевода в обучении иностранным языкам. Автор подошел к переводу как к одному из средств и способов обучения, используемых в процессе обучения иностранному языку, и попытался проанализировать его важность. Было отмечено, что к переводу следует подходить как к необходимому элементу обучения. Чтобы повысить уровень усвоения иностранного языка в процессе обучения, преподаватель должен создать необходимую коммуникативную среду и обстановку, предоставить студентам переводческие задания.

Ключевые слова: *иностраннный язык, образование, обучение, задание, перевод, метод.*

(Filologiya elmləri doktoru Akif İmanlı tərəfindən təqdim edilmişdir)

**Daxilolma tarixi: İlk variant 04.02.2021
Son variant 10.03.2021**